

Ljiljana Filipović

ZAZORNA UZROČNOST

Konj Rikarda III.

Je li dvoličnost bolest? Je li izlika, iako često smišljena da ne povrijedi drugog, laž, kriminalni čin? Ili je tek karakterna mana? Je li laskanje optuživo? Jer je laž. Manipulacija. Često politička. Rikard III. uznemirujuće je djelo. O Rikardu III. voli se govoriti kao o psihopatu, „nekom koga se uglavnom definira kao osobu s antisocijalnim poremećajem ličnosti i agresivnim narcizmom, primjećuje Aisling Hearn. Svojim šarmom pridobiva osobu za osobom, dok istodobno plove plimom krvi i patoloških laži.“¹

Zvuči zazorno poznato. Nismo li prečesto u rukama šarmantnih, a možda patoloških likova? Može li ih to amnestirati? Moramo li čekati da ih „savjest oslabi“ ili da naša jednom odluči ojačati? Ili bar potaknuti hrabrost pravosudnog sustava. Prema kraju komada Rikard III. pokazuje znakove kajanja i straha, a to su, tumači Aisling Hearn, dvije temeljne karakteristike koje se nikad ne pronalaze kod pravih psihopata. Kada eminentni profesor javno hvali lošu banalnu polupolitičku predstavu koja se dodvora nacionalnim osjećajima i zapadnjačkom neoliberalizmu, uključen je u proizvodnju lažne kulture ne osjećajući to posebno važnim. Ne mari za poruku sa svoje pozicije autoriteta. Bitnije mu je to što su osobe o kojima govori ključne za njegovo daljnje javno djelovanje. Takav će se plašiti Alzheimer, ali ne i vlastitog fabriciranja javne kulturne scene i njezina uništavanja, dvosmislenosti i sramotnog licemjernog ulaganja. To je ipak nešto što može kontrolirati. Ne i istinu. Kad vam to isto kaže i dugogodišnji prijatelj, predbacite si eventualno prestruge estetske i etičke sudove. Ali i prijateljski odnos u kojem je očito pragmatičnost nadvladala iskrenost. Za razliku od njihova

mentalno regresivnog vjerovanja u iskrenost vlastite dvoličnosti kao opće istine, Rikard III. svjestan je vlastite himbenosti i brutalnosti.² Smatra da ima na njih pravo. Odlučuje se za njih. Unatoč dvojbenim razlozima koje mu je „ponudila“ priroda.

Ipak, on iz sedamnaestog stoljeća ukazuje na moralne slabosti društva trećeg tisućljeća koje sablažnjivo ne uviđa vlastitu integriranost u postfašističko djelovanje. Osim publici, „zbunjenim“ se protivnicima izravno ne razotkriva. Zavodi ih. Rikard III. „sav je svjesnost i inteligencija“, primjećuje Jan Kott, „vladar svojih odluka, no moć se tek treba steći, a povijest odigrati. Povijest mu je transparentna, sastoji se od uzroka i učinaka, to je mehanizam koji on pokreće. To je mehanizam koji pokreće. No onog trenutka kad stavlja krunu na glavu tek je zupčanik Velikog mehanizma. Postupao je s ljudima kao s objektima, sad je sam objekt.“³ Kao da je zadatak cjelokupnog Shakespeareova djelovanja razgolićivanje moralnog pakla i dvojnosti čovjekove prirode.

S kim se obračunava Rikard III. zbog svoje pojave?⁴ Sa sudbinom naklonjenom drugim ljudima? Sa svojim Nad-ja? Nepobjedivim nadzireteljem tek stanovito vrijeme zatočenim u vlastitom neprozirnom mraku. Margareta⁵ svojim kletvama razgolićuje najskrivenije čovjekove strahove.⁶ One koje poznaje životno isustvo. Od kojih je svijest daleko sve dok ih se ne izvori. Ona je proročica, ne samo budućeg djelovanja Rikardova Nad-ja. Toga je i svjesna.⁷ Poznat joj je osamljujući samorazorni način ubojstvenog življenja. Njezina je kletva sudbina. No za razliku od oprosta, kletva zauvijek veže. Ne osjeća li se dijelom kriva jer je kletva jedini način na koji upravlja Rikardom? Koja

upravlja i njome.⁸ Život Rikarda III. polje je kletvi kroz koje se probija ironijom i mračnim humorom. Može li se to i s majčinim prokletstvom? Koje sudjeluje u formiranju njegova Nad-ja. Koja ni u samom početku nije ni pokušala majčinskom ljubavlju utješiti svoje malo dijete zbog fizičke deformacije. Možda zato što mu je slična? Što se osjeća krivom jer je on takav. Sebi nepriznatom krivnjom. Njezina je kletva, kao pravdoljubivi napad savjesti bijeg i od njezine vlastite odgovornosti.⁹ Margaretine kletve kasnija su proročka potvrda onog na što može potaknuti otklonjen majčin pogled. Potreban mu je cijeli život da bi se mogao otrgnuti od njega. Da ga nadvlada Nad-ja, odvođeći ga u smrt, da popusti vlastitoj savjesti. Koju ne očekuje u svojem životu za koji odmah na početku ispisuje makijavelistički scenarij bezdušnosti.¹⁰ Prekasno artikulira vlastitu želju za slobodom. No ne i za gledatelja. Od *ressentimenta*. Osvete. Od vlastitog mraka. Najvažnije izriče na samom kraju: „A horse, a horse! My kingdom for a horse!“¹¹ Majčino prokletstvo¹² ujedno je i oslobođenje.

Aisling Hearn podsjeća da opsesivna osoba želi neostvarivo.¹³ Kad želja nestaje, nalazi je u smrti. Ispunjenje težnje da ga želi drugi, prvi Drugi u njegovu djetinjstvu, njegova majka uskraćuje puna gađenja. Rikard je doživio regresiju na edipovsku situaciju, gdje pokušava zauzeti mjesto svoga oca, kralja, kako bi osjetio žudnju svoje majke. „Rikardova prava želja – da majci bude uzrokom žudnje, da bude poželjan kralj, ne uspijeva se ostvariti. Njezina ga majka javno proklinje dokazujući mu da on nije uzrok njezine žudnje.“

Shakespeareovi likovi znaju, uočava i ne samo Martin Bergmann, kako se proklinje, „znaju iznaći riječi da izraze

svoju ljutnju, koja djeluje na potisnuto agresiju publike.“¹⁴ Toj istoj publici nije nevidljivo da Rikardove žrtve nisu nevinašca, nego, kao što primjećuje Ian Johnston,¹⁵ „iz različitih razloga izbjegavaju moralno pitanje te smo prisiljeni priznati da Rikardov uspjeh ovisi o tome da mu se drugi odbiju suprotstaviti.“

Svi prihvaćaju njegovu mračnu stranu. Podsjeća ih na njihovu. Tek je Pisaru, kao piscu, dodijeljena uloga onog koji vidi što se događa.¹⁶ I ne samo Shakespeare vodi nas spoznaji da „zlo uspijeva u svijetu zbog moralne tromosti drugih“. Primjer Brackenburyja samo je jedan.¹⁷ Johnston ga ocjenjuje moralnim izdvajanjem golemih razmjera te je uzaludna njegova pomisa da ga ono čini nevinim. Otvoreni su unajmljeni ubojice koji o savjesti govore kao o onoj koja je „proglašena iz sela i gradova, i tko god želi dobro živjeti, nastoji se pouzdavati u sama sebe i živjeti bez nje.“¹⁸ Ana je nevinna, ocijenuje Ian Johnston, ali je slaba. „U svijetu koji sadrži zlo u obliku Rikarda, nije dovoljno biti nevin... „ista savjest bez hrabra djelovanja i inteligentna osjećaja za ono što se zbiva oko nas nije dovoljna da ne budemo krivi niti da izbjegnemo zlo... Suprotstaviti se zlu u svijetu odgovornost je svakoga.“¹⁹ No Shakespeareovi likovi suprotstavljaju se prokletstvi-ma čekajući strpljivo da se ostvare.

Za Martina S. Bergmanna Anino objašnjenje zašto je pustila Rikardu „psihološko je remek-djelo. Razmišljanje o Rikardovu krevetu seksualiziralo je njezin bijes, umjesto da jednostavno želi da tuga progoni njegov krevet, ona će i sama u njega ući. No danas je poznato da spolne želje mogu biti izraz ne samo ljubavi nego i agresije.“²⁰ Rikardovo udvaranje Ani za koju ne mari, kad ona pristaje...

„moja će bit; al neću je držati dugo“, postaje arhetipskom scenom. Stoljačima poslije podsjetit će nas na nju sado-mazhišćki prizor između Franka i Dorothy u filmu *Blue Velvet* Davida Lynch.

Silne tajne manipulacije koje komuniciraju samo sa sobom usamljuju. Rikard III. svoj mračni svijet ne skriva jedino publici. Friedrich Pohlman zamjećuje da se u „planiranju i izvršenju zločina Rikard najviše približava sebi i stječe potpuno, neograničeno pravo raspolaganja nad onime što ga čini moćnijim od drugih. Riječ je o trijeznom poznavanju sebe samog i drugih. Pripada isključivo samom sebi, svijest je to o egzistencijalnoj osamljenosti, koja se iz oholosti pretvara u očaj osamljenosti.“²¹ Nije potrebno biti ubojica, osobne male neizrečene tajne, skrivene misli dovele su do velike literature. Koje su poput Rikarda III. svojim priznanjem, pa i mračnom duhovitošću tražile isкупljenje. Koje se možda može dobiti od drugih, ali nikada od sebe. Čak ni samorefleksijom vlastite tamne strane kao ljudskog obilježja. Jedina kazna u kojoj se može naći spas, svijest je nametnuta sebi. Finalni susret sa sobom najstrašniji je sud. „What do I fear? Myself? There's none else by.“²²

Odabrani tekstovi s različitih stajališta pristupaju Shakespeareovu Rikardu III. Upravo kao što je, prema Freudu, Shakespeare ostavio taj lik „otvorenim za interpretaciju dopuštajući da publika čini ono najbolje što zna: da pronađe ono s čim se poistovjećuje.“²³

Publici pomaže psihoanalitička kritika spajajući praksu s tekstom. Otkrivajući tamne žudnje ispovijesti. Publike koja gleda Shakespearea. Upravo kao što psihoanalitičar ne prekida analizanda, nego ga prepušta vlastitoj asocijaciji i govoru. Ili kako to Aisling Hearnis primjećuje: „Shakespeareovi likovi govore da bi postojali, kao što je lakanovski subjekt morao dospjeti u jezik da bi postojao.“ Autorica upravo lakanovskom analizom nastoji pokazati da je izvorni stadij zrcala Rikarda III. obilježen gađenjem i odbijanjem njegove majke. Ukazuje na već poznato stajalište da psihoanalitičar s lakoćom ulazi u tragediju jer prepoznaje sukobe nesvjesnog koji postoje u ljudskom rodu. Te, da bi se interpretacija Shakespeareovih djela mogla izjednačiti s odnosom transfera u psihoanalitičkoj praksi, da je „odnos transfera koji postoji između psihoanalitičara i pacijenta upravo vrsta odnosa koji postoji

između Shakespeara i zapadne kulture.“

Za lana Johnstona Shakespeareova transformacija srednjovjekovne tragedije uvod je u *Rikarda III*. Kao i mnogi drugi, primjećuje da je *Rikard III*. djelo početnika, „veliki njegov dio je zamoran, konvencionalan, u kazališnom smislu prilično dosadan, ali ima snažnog junaka... čim se pojavio na pozornici donio je osobnu prisutnost po kojoj ga se pamti i izdvaja iz povijesne parade ostalih mutivoda i njihovih protivnika... Od samog početka uspostavlja prisnost s publikom s nepogrešivim osjećajem za slabosti drugih koje iskorištava.“

Ono što publika, uživljena u njegove bravurozne ubojite dvoličnosti, odbija uvidjeti, jest da manipulira i njome. Izrugujući se i njezinim zlogukim himbama.

¹ Aisling Hearnis 'I am I': A Lacanian Analysis of Richard III, http://www.psyartjournal.com/article/show/hearnis_am_i_a_lacanian_analysis_of_rich...

² William Shakespeare, *The Tragedy of King Richard III*, Oxford, University Press, Oxford 2008, str. 149 (...I am determined to prove a villain./And hate the idle pleasures of these days./Plots have I laid inductious, dangerous,/By drunken prophecies, libels, and dreams,/To set my brother Clarence and the King/In deadly hate the one against the other;/And if King Edward be as true and just/ As I am subtle, false, and treacherous...) William Shakespeare, *Rikard III*, Matica hrvatska, Zagreb 1982, str. 30, prijevod Mate Maras

³ Jan Kott, *Shakespeare our Contemporary*, The Norton Library, New York 1974, str 356.

⁴ "Cheated of feature by dissembling nature,/Deformed, unfinished, sent before my time/Into this breathing world scarce half made up,/And that so lamely and unfashionable/That dogs bark at me as I halt by them..." William Shakespeare, *The Tragedy of King Richard III*, op. cit. str. 149; Rikard III, op. cit. str. 29/30

⁵ U Goetheovu *Faustu*, podsjetimo se, sinonim je naivnosti. J. W. Goethe, *Faust*, Matica hrvatska, Zagreb 1970

⁶ "On thee, the troubler of the poor world's peace,/The worm of conscience still begnaw thy soul,/Thy friends suspect for traitors while thou livest,/And take deep traitors for thy dearest friends,/No sleep close up that deadly eye of thine, /Unless it be whilst some tormenting dream..." William Shakespeare, *The Tragedy of King Richard III*, op. cit. str. 185; Rikard III, op. cit. str. 54

⁷ Buckingham se prisjeća njezinih riječi: "Tako mi na vrat pada kletva Margarete./ "Kad on ti" reče 'srce tugom rascijepi./ sjeti se: Margareta bješe proročica.'" W. Shakespeare, *Rikard III*, op.cit. str. 170; W. Shakespeare, *The Tragedy of*

King Richard III, op. cit. str. 330..."Remember Margaret was a prophethess..."

⁸ Richard: "Kletva što moj je dični otac baci na te./... /ne mi, već Bog je kaznio tvoj krvav čin..."./...*Rikard III*, op. cit. str. 52; W. Shakespeare, *The Tragedy of King Richard III*, op. cit. str. 182

⁹ "Rođenje tvoje bješe mučno breme za me;/djetinjstvo tvoje prgavo i jogunasto;/dački ti dani strašni, očajni i divlji... W. Shakespeare, *Rikard III*, op. cit. str. 151; W. Shakespeare, *The Tragedy of King Richard III*, op. cit. str. 307

¹⁰ "odlučio sam tvrdo biti bezdušnik" W. Shakespeare, *Rikard III*, op. cit. str. 30; W. Shakespeare, *The Tragedy of King Richard III*, op. cit. str. 149

¹¹ W. Shakespeare, *The Tragedy of King Richard III*, op. cit. str. 354

¹² "Stog uzmi sa sobom najstrašniju mi kletvu /da ona tebe na dan bitke više mori /od cijelog bojnog oklopa što ti ga nosiš/...sram prati život tvoj i čeka tvoju smrt..." W. Shakespeare, *Rikard III*, op. cit. str. 152; W. Shakespeare, *The Tragedy of King Richard III*, op. cit. str. 309

¹³ Aisling Hearnis 'I am I': A Lacanian Analysis of Richard III, http://www.psyartjournal.com/article/show/hearnis_am_i_a_lacanian_analysis_of_rich...

¹⁴ Martin S. Bergmann, *The Unconscious in Shakespeare's Plays*, Karnac, London 2013, str. 92.

¹⁵ Ian Jonston, "Lecture on Shakespeare's Transformation of Medieval Tragedy and an Introduction to Ricahrd III, http://records.viu.ca/~joh_stoi/eng366/lectures/lecture1b.htm

¹⁶ Pisar:... "Al prije pet je sati Hastings živio/neoptužen, nesaslušan i na slobodi./Lijep li je ovaj svijet! Tko je toliko glup/da ne vidi tu javnu prijevaru? Al tko je/toliko odvažan da kaže da je vidi?/Nevaljao je svijet. I propast će sve s reda/kad takav zločin mora nijemo da se gleda." W. Shakespeare, *Rikard III*, op. cit. str. 120; W. Shakespeare, *The Tragedy of King Richard III*, op. cit. str. 266

¹⁷ Brakenbury: "Ovim se meni nalaže da plemenitog/vojvodu Clarencea u vaše ruke predam./Ne želim zaključivati što ovo znači/jer želim biti u tom značenju bez krivnje." W. Shakespeare, *Rikard III*, op. cit. str. 63; W. Shakespeare, *The Tragedy of King Richard III*, op. cit. str. 199

¹⁸ Ibid., ctr. 65; ibid. (engl.) str. 201

¹⁹ Ian Jonston, "Lecture on Shakespeare's Transformation of Medieval Tragedy and an Introduction to Richard III

²⁰ Martin S. Bergmann, *The Unconscious in Shakespeare's Plays*, Karnac Books, London 2013, str.89

Anne: Oh, when, I say. I looked on Richard's face./This was my wish: 'Be thou', quoth I, 'accursed/ For making me, so young, so old a widow./And, when thou wed'st, let sorrow haunt thy bed;/And be thy wife, if any be so mad,/More miserable by the life of thee/Than thou has made me by my dear lord's death'...Within so small a time, my woman's

heart/Grossly grew captive to his honey words. (IV, i 71-77, 79-80) William Shakespeare, *The Tragedy of King Richard III*, Oxford University Press, Oxford 2008, str. 283 William Shakespeare, *Rikard III*, Matica hrvatska, Zagreb 1982, str. 134, prijevod Mate Maras

²¹ Friedrich Pohlmann, "Einsamkeit" Merkur 1, 2011.

²² William Shakespeare, *The Tragedy of King Richard III*, Oxford, University Press, Oxford 2008, str. 343, William Shakespeare, *Rikard III*, Matica hrvatska, Zagreb 1982, str. 181, prijevod Mate Maras

²³ Sigmund Freud, "Einige Charakertypen aus der psychoanalytischen Arbeit", *Studienausgabe Band X*, Fischer Taschenbuch Verlag, Frankfurt am Main 1982, str. 235

Blok Teorija uredila Ljiljana Filipović